

"JOME'UL-HUTUT" IS AN IMPORTANT SOURCE ON THE HISTORY OF WRITING**Zilola Sabirzhanovna Nuralieva
researcher**

The XX century entered the socio-political, cultural and educational life of the Uzbek people as a century of great changes, independence and struggle for independent development. The grief of the prospect of independence, country, people determined the fundamental essence of education and upbringing.

Ўз ижодини XIX асрнинг сўнги ўн йилликларида бошлаган, XX аср бошлари ижтимоий-сиёсий, маънавий ҳаётида муҳим аҳамият касб этган истиқлол фидойилари авлоди етишиб чиқди. Жадидчилик ҳаракати деб ном олган, мамлакат, халқ мустақиллиги учун курашган бу мутафаккирлар, биринчи навбатда, маорифни тубдан ўзгартириш, миллатни маориф сари, истиқлол сари ундаш шиори билан чиқдилар.

Маҳмудхўжа Бехбудий ва Мунавварқори Абдурашидхонов, Саидрасул Абдуазизов Саидазизов ва Сидқий Сиддикий-Ажзий, Садриддин Айний ва Абдуқодир Шакурӣ, Абдурауф Фитрат, Ҳамза Ҳакимзода ва Сўфизода каби асримиз бошлари уйғониш даврининг етук намояндалари дадил қадамлар билан кириб келди миллатни тараққий этган халқлар даражасига кўтариш учун мактаб-маорифни ислоҳ қилиш, миллий матбуотни ва театрни йўлга қўйиш, янги адабиётни юзага келтириш борасида фидойилик кўрсатдилар. Булар орасида Исҳоқхон Иброт фаолияти энг диққатга сазовор саҳифаларни ташкил этади алоҳида ажралиб туради. Маърифатпарвар Иброҳим Даврон таъбири билан айтганда: "Исҳоқхон тўра улуи диния ва фанния ва адабияда устози комиллиги бутун Фарғона ва дигар жиҳат Озиейи вустода (Ўрта Осиёда) инкор ўлунмас даражада бир мавқеи мумтоза тутмушдур. Исҳоқхон тўра улуи динияда мударрисдур, фунуни дунявийда, билошубҳа, архитектор, техник ва механик ва физикия илминда тилифонист, тилиғрофист ва яна химик десак яна оздур, чунки бу илмларни билур. Исҳоқхон тўра олим ва фозил бир зоти олий бўлуб, бу турфа фазоиلى инсонияга молик... Баъзи ихтироти ҳам бордур".

Исҳоқхон Жунайдуллахўжа ўғли Иброт Фарғонада тутган ўрни, олиб борган фаолияти кўламининг кенглиги, яратган асарлари, Ватан, халқ, миллат истиқболи учун фидойилиги сабабидан Туркистон жадидчилик ҳаракати тарихида Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов каби маърифатпарварлар билан бир қаторда турган арбоблардан бири. У жадид намоёндаси, жадидчилик ҳаракати намоёндаси, тарихчи, олим, атоқли шоир, тилшунос, ношир, жаҳонгашта сайёҳ ҳамда муаллимдир.

Шоирнинг асл исми Исҳоқхон, отасининг исми Жунайдуллахўжадир. "Иброт" — унинг адабий тахаллусидир. Исҳоқхон тўранинг ўзига "Иброт" тахаллусини олиши боиси шундаки, у ижодининг дастлабки йилларидан бошлаб маърифатпарвар шоир, олим сифатида ном чиқарди ва замона илмидан, илғор маданиятдан ўрнак олишга, иброт олишга чақирди. Шунинг учун ҳам у ўзига "Иброт" тахаллусини танлади.

Исҳоқхон 1279 хижрий (1862 милодий) йилида Наманган яқинидаги Тўрақўрғон қишлоғида туғилди. Унинг отаси Жунайдуллахўжа Суннатиллахўжа ўғли анча билимли соҳибкор боғбонлардан бўлган. Унинг уч таноб ери бўлиб, у ерда деҳқончилик, боғдорчилик билан оила тебратар эди. Жунайдуллахўжа адабиётга анча ихлос қўйган ва "Ходим" тахаллуси билан шеърлар ҳам ёзган.

Исҳоқхоннинг онаси Ҳурибиби ўз даврининг ўқимишли, оқила аёлларидан бўлиб, ўз уйида қишлоқ қизларига сабоқ берган. У ўз мактабида фақат қуруқ ёдлатиш билан чекланмай, ўқувчиларига ёзишни, ҳуснихатни ҳам ўргатган. Шу боис Исҳоқхон Иброт онасини кўп ўринларда устози сифатида эътироф этади.

Ҳурибиби адабиётга ўзгача меҳр қўйган аёллардан бўлган. Ўзи ҳам кўпгина мумтоз шоирлар ижодидан илҳомланиб, шеърлар битган. У ўзбек ва форс-тожик мумтоз шоирларининг асарлари билан мунтазам танишиб борган, мутолаа қилган. Уларнинг уйида Лутфий, Жомий, Алишер Навоий каби буюк шоирларнинг асарлари бўлган.

Ушбу оилавий муҳит Исроқхонда адабиётга муҳаббатнинг анча эрта пайдо бўлишида асосий омил бўлди.

Исроқхон дастлаб ҳижо усулига асосланган қишлоқ мактабига ўқишга боради. Лекин шоир бу ерда савод чиқара олмайди. Сўнг онаси Ҳуриббининг кўлида сабоқ чиқаради. Илмга, адабиётга қизиқиши баланд, иқтидорли Исроқхонни ўқишни давом эттириш учун Қўқонга юборадилар. У XIX аср бошларида барпо этилган Муҳаммад Сиддиқ Тунқатор мадрасасида таҳсил олади. Ибрат мадрасада бериладиган билимлар билан чекланиб қолмай, мустақил тарзда Шарқ олимлари асарларини мунтазам кузатиб боради. Араб, форс, рус тилларини чуқур ўрганади.

Исроқхон тўра Ибрат 1886 йили Қўқон мадрасасини тамомлаб, Тўрақўрғонга қайтиб келади. Сўнг ўз фаолиятини халққа маърифат тарқатиш билан бошлайди. Мактаблар очади. Аммо Ибрат ўша пайтдаги фаолиятдан тўла қониқмай, Европа бўйлаб сафар уюштиради. Бунга сабаб, биринчидан онасини ҳаж сафарига олиб бориш бўлса, иккинчи сабаб, чет эл халқлари ҳаёти, маданияти билан яқиндан танишиш, бу мамлакатларни ўз кўзи билан кўриш истаги эди.

Исроқхон Ибрат сафар давомида чет эл олимлари билан яқин алоқада бўлади. “Ҳар бир заввор ва аҳли фазл кишини кўрсам, кайфият ва таълимот маолларини андин сўрадим”¹, дейди у ўзининг “Жомеъ ул-хутут” асарида.

Унинг “Жомеъ ул-хутут” ва бошқа асарлари мазкур сафарлари давомида йиғилган бой материал асосида катта эҳтиёж самараси асосида яратилди.

Маълумки, жамият ва маданият, илм-фан тараққиётида ёзувнинг аҳамияти жуда катта. Ёзув кишилиқ жамияти маданий тараққиётининг том маънодаги ибтидоси, башариятнинг узок ва мураккаб тадрижий тақомили омиллариининг энг асосийларидан биридир. Ёзувнинг вужудга келиши ва унинг ривожланиши минг йиллик тарихга эга. Ёзувнинг пайдо бўлиши ва тараққиёти жамият ривож, шунингдек, муайян масофадаги кишиларнинг ўзаро алоқа қилиш эҳтиёжи, сиёсий, ҳуқуқий, диний ва эстетик характердаги ахборотларни қайд этиш, сақлаш зарурияти билан ҳам бевосита алоқадордир. Шу билан бирга у маданий меросни келгуси авлодларга етказувчи муҳим восита ҳамдир.

Айтиш мумкинки, ёзув кишилиқ жамиятининг зарурий эҳтиёжи асосида пайдо бўлиб, ривожланиб борди. Бугунги шаклини олгунга қадар у узок ва мураккаб тадрижий тараққиёт йўлини босиб ўтди. Яъни инсон ақли ёзувдай мукамал алоқа воситасини кашф қилиш учун узок изланди. Ва ниҳоят, инсоният тарихида оламшумул ҳодиса — ёзув вужудга келди.

Ёзув минг асрлар давомида шаклланиб, турли кўринишлар касб эта бошлади. Аниқроғи, миллатлар ўзига қулай ва осон шакллардан иборат ёзув шакллариини ўйлаб топди. Мана бугун кўпгина миллатлар ўз ёзув ва тилларига эга. Шу боисдан, ёзувлар тарихи билан шуғулланувчи олимнинг зиммасида катта масъулият туради. У кишилиқ жамияти тарихи, маданияти, қачонлардир алоқа қуроли ҳисобланган, кейинчалик ўлик ҳолга тушиб қолган тиллар, ёзувлар билан ҳамда жонли тил ва ёзув ўртасидаги алоқалар билан танишмоғи зарур. Аммо ана шу мураккаб, долзарб ва энг асосийси, қизиқарли соҳа етарли ўрганилмаган.

Миллий уйғониш даврининг фаол ижодкорларидан бири Исроқхон Ибрат бу мураккаб соҳада самарали ижод қилди. Яъни у мазкур соҳага тегишли анча мукамал “Жомеъ ул-хутут” (“Ёзувлар мажмуаси”) номли илмий асар яратди. Олим ушбу асарида ёзувларнинг энг ибтидоийси — пиктографик ёзувлардан тортиб то сўнгги давр ёзувларигача босиб ўтган тараққиёт йўлини изчил ёритиб беришга ҳаракат қилди. Исроқхон Ибратнинг мазкур “Жомеъ ул-хутут” асари 132 бетдан иборат бўлиб, асар 1912 йили ўз босмаҳонаси — “Матбааи Исроқия”да нашр қилинган.

Муаллиф мазкур асарнинг майдонга келишини, унинг номланиши, шунинг баробарида, асарни ёзишдан мақсадини қуйидагича изоҳлайди: “Бул хатларнинг боқий ва тарик қарори муддао бўлиб, ҳам миллатимизга ягона бир тарих қолдирмоқ қасдинда ва ҳам олама бир асар қолдирмоқ ният

этуб, бу мисра мужиби:

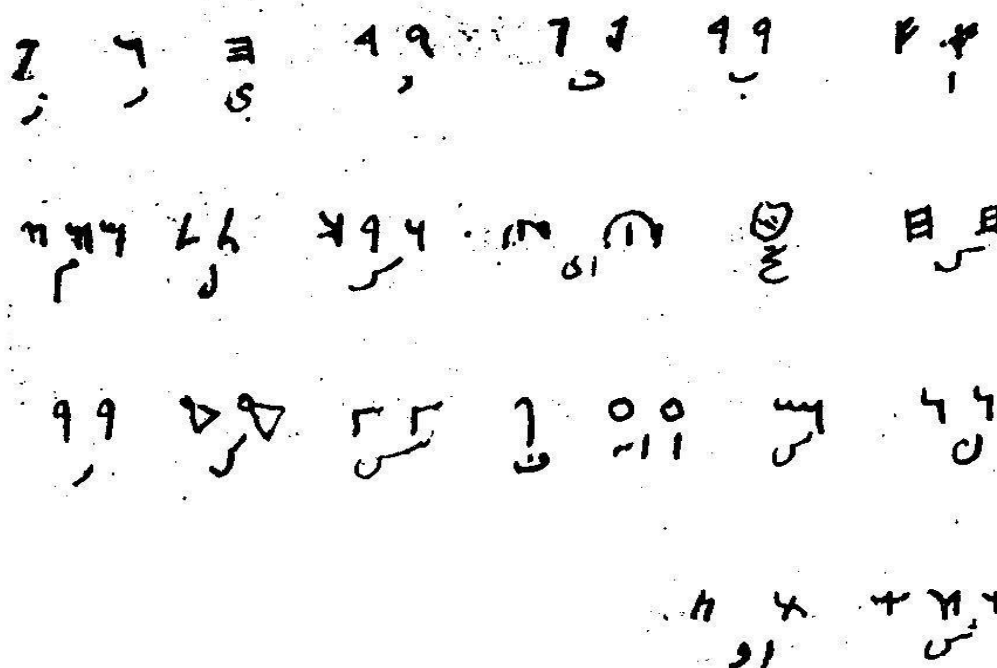
Асардурки, оламга ўлғай нишон,
Киши беасардур кетар бенишон, —

мазмунича ботадвин айлаб, ройи соқиб, арбоби хасм ва арбоби фазлу камолларга манзур қилиб, миллатга нишон қолдириб ҳам миллатимиз лисони туркий учун умумий туркий илан сартия халқини(нг) нафъ олмоғи муддао бўлиб, адабийи миллиёна қилмай, равшан туркий қилдим. Миллатимиз(нинг) форсийларига иккинчи табъада форсий қилинур ва жами хатларга жомеъ учун “Жомеъ ул-хутут” тасмия эдуб, ўз хатимиз ва ўз тилимиз ва ўз матбаамизда табъ қилмоқ мақсад бўлиб, табъи шариф, аҳли расо ва қалби латиф, аҳли зақоларга пешкаш қилдим”.

Ёзув билан тил ўзаро чамбарчас боғлиқ. Бирор тилни шу тилнинг ёзувини ўрганмасдан, ёки, аксинча, бирор ёзувни шу ёзувга тегишли бўлган тилни билмасдан ўрганиш мумкин эмас. Ибрат юксак истеъдод соҳиби бўлгани учун ана шу мураккаб вазифанинг уддасидан чиқди. Шу билан бирга олимдаги зийраклик ва тинимсиз меҳнат унинг ёзувлар тарихига оид мукаммал асар ёзишга ундади. Ибрат “Жомеъ ул-хутут” асарини ёзиш учун пиктографик ёзувлардан кейин вужудга келган энг қадимий товуш-ҳарф ёзувлари: финикия, яхудий, сурия, араб, юнон, форс, славян, санскрит, ҳинд, лотин, арман, грузин, уйғур ва бошқа қирқдан ортиқ ёзувлар намуналарини ўрганиш билан чегараланмай, араб мамлакатларидаги қадимий ёзув маданиятини ҳам ўрганиб чиқди. У эрамиздан илгари финикия халқлари томонидан вужудга келтирилган ёзув ёдгорликларини, Кипр оролидаги ғорлардан топилган ёзув қолдиқларини ҳам ўз асарига жалб этди.

Ибрат ёзувлар тарихини ўрганар экан, ҳарф-товуш ёзувининг шаклланиши, яъни финикия ёзуви ва финикия алифбосининг пайдо бўлиши бутун ёзув тараққиёти тарихида, инсоният учун ёзувни такомиллаштириш борасида бошланғич қадам эканлигига гувоҳ бўлади. Ва кейинчалик яхудий, сурёний, араб ва бошқа қўшни халқлар ёзувлари финикия ёзувлари асосида вужудга келган, деган илмий хулосага келади. “Иброний хати Ҳазрат Одам саловотуллоҳдан қолган. Эски хат деган зикримизга далилимиз финикия халқидан олинган экан. Финикиялар эски мутараққий халқ бўлиб, ҳамма фирқа... хат илм тараққийини финикия халқидан олган... финикиялилар хатни оллуб, ниҳоят қабтийлар илан эски юнонлар ўшал хуруфларни чапдан ўнгга қараб ёзишқа бошладилар. Алҳолда, бутун Европа хуруфлари лотиндан бўлиб, асли бу финикий ҳарфидан моҳуддур ва амом сомияни ёзуб турган хатлари арабий ила бир асладан чиққандур. Асли бу финикий хатидур”. Муаллиф қадимий финикия ёзувининг ёзилишини қуйидагича кўрсатади

Древне-Феникское письмо

Ибратнинг таъкидлашича, финикий хати юқоридан пастга қараб ёзилади. У финикия ёзувларининг остига эски ёзув ҳарфларини ҳам қўйиб, қайси белги қайси ҳарфни англатишини кўрсатиб ўтади. Ва уни ёзувларнинг энг ибтидоийси, деган хулосага келади. Ибрат “Жомеъ ул-хутут” асарида қадимги ёзув турларини келтириш билан ўз асарини янада бойитади. Ушбу асарни ўқиш асносида муаллифнинг юксак истеъдод соҳиби эканлигига яна бир бор амин бўлиш мумкин.

Исҳоқхон Ибрат томонидан ёзилган, ҳаёти ва фаолияти ҳақида маълумот берадиган “Жомеъ ул-хутут”, яъни “Хатлар мажмуи” рисоласида олимнинг мактаб ёшида меъморликка ихлоси баланд бўлганлиги, нақшнинг турли йўллариини ўрганиш учун узоқ вақт мобайнида умрини сарфлаганлиги, бунинг натижасида у олами ислом ёзувларини, финикия, сурия, юнон, инглиз хатларини Ҳиндистоннинг Бомбей шаҳрида ўрганганлиги каби маълумотлар берилган.

Бинобарин, асарда Исҳоқхоннинг ёзувларга бўлган иштиёқи ёшликдан эканлиги ҳамда Худо берган истеъдоди боис юксак амалий натижа бериб, ёзув тарихига оид рисоласининг ижод этилгани маълум бўлади.

“Жомеъ ул-хутут”да Ибрат ёзувларнинг пайдо бўлиши, уларнинг шаклланишини босқичма-босқич, изчилликда ёритиб беради. Яъни дастлаб ёзувлар қандай буюмларга ёзилган, уларни қайси халқлар бошлаб берган, уларнинг шакллари ва кўринишлари каби жиҳатларга алоҳида тўхталиб ўтади: “...Ул вақтда қоғаз йўқ эди. Тошга, ҳаштга ёзар эрдилар. Сўнгра охуни(нг) терисига ёзмақ расм бўлди... Ҳар ким ўз раъйича ўқуб-ёзув, баланддан пастга, пастдан баландга, ўнгдан сўлга, сўлдан ўнгга – ҳар хил ёзар эканлар. Кейинги вақтларда дарахт пўстларига ёзмақни чиқардилар. Аввалда хат ёзмақ ниҳоятда қийин экан. Бинобарин, хат биладурган одам кам эди. Финикийлардан юнонлар хатни олуб, юнондан лотин олуб, андин славян хатини чиқарганлар эди”.

Муаллиф асарда ҳар бир ёзувнинг майдонга келиш тарихини изчилликда баён этади. Уларнинг шаклини ўз китобида акс эттиради.

Исҳоқхон Ибрат дунё халқлари ёзувлари ҳақидаги маълумотларни келтирар экан, манбашунос олим сифатида иш тутаяди. “Жомеъ ул-хутут”да у ёзувлар ҳақида қуйидаги муҳим маълумотларни келтиради:

- муайян ёзувнинг генезиси (масалан, “Финикийлардан юнонлар хатни олуб, юнондан лотин олуб, андин славян хатини чиқарганлар эди”);
- неча хил ҳарфга ёки рамз ва ишоратларга асосланиши;
- бу ёзувга ким асос солгани (масалан, араб ёзувидаги настаълиқ хатининг ихтиро этилишини Хожа Мир Али Табризий номи билан боғлайди).

Табиийки, бу маълумотларни аниқлаш, муайян тизимга солиб илмий асар даражасига олиб келиш каттагина меҳнатни талаб этар эди. “Жомеъ ул-хутут”ни ёзар экан, Исҳоқхон тўра ана шундай заҳматни, машаққатни зиммасига олган. Жумладан, олим асарда қадимги хитой ёзуви (иероглифлари) ҳақида мана бундай маълумотларни келтиради:

“... ҳаммадан илгари Мисрда бир уламо милотдан 5600 нчи йил илгари Тахутих деган бир уламо киши чиқарган эди. Ул хатни отини иероглиф атаган эди. Хат ҳаммаси сурат эди. Дарахт ёки ҳайвонлар суратида экан. Суратга келмайдурган кеча ёки кундуз сўзлари келса, кечага юлдуз, кундузга офтобни кўяр эканлар. Неча рамз ва ишорат кўяр эканлар. Аввалда йигирма икки ҳарф ўттиз бир суратдан ҳам чиқарганлар. Яна икки юз эллик ёрувчи ҳарфлар ёзилган. Оғиздан чиққан ҳарфлар расо ёзар эканлар. Аммоки ҳарф халқини субҳ расо қилолмади... Аввалда хат ёзмақ ниҳоятда қийин экан. Бинобарин, хат биладурган одам кам эди. Финикийлардан юнонлар хатни олуб, юнондан лотин олуб, андин славян хатини чиқарганлар эди”

Қадимги Хитой ёзуви

Ибрат асарда қадимги хитой ёзуви маълум бир жисмнинг шаклида ифодаланганлигини аниқ кўрсатиб беради. Масалан, одам, ой, кун, дарахт, ит, от, тоғ каби борлиқда кўриниб турган нарсалар қадимги хитой ёзуви ва сўзларини ташкил қилишини ифодалаб беради. Буни юқоридаги мисол ҳам тасдиқлайди. Муаллиф асарда қадимги хитой ёзувини келтириб, унинг ёнидан китобхон тушуниши учун араб имлосида ўша шаклнинг номини келтиради. Бу ҳол олимнинг юксак маҳоратидан далолат беради асарни ёзишдан мақсади ватандошларини жаҳон халқлари ёзув тарихидан хабардор қилиш бўлганини кўрсатади. Зеро, юқорида таъкидлангани каби изоҳлар бўлмаса, туркистонликларнинг муаллиф нима ҳақда ёзаётганини англаши қийинроқ кечган бўлар эди.

Умуман, нафақат Ибрат, балки барча жадид мутафаккирлари миллатнинг истибдод исканжасида қолишига бош сабаб сифатида оламда кечаётган ҳодисалар моҳиятидан беҳабарлик, илмсизлик, жаҳолат эканини таъкидлаганлар. Миллатдошларини жаҳон халқлари маданияти, уларнинг ёзувлари тарихи билан таништиришни мақсад қилар экан, Исҳоқхон Ибрат ўз олдига жадидчилик ҳаракати намояндаларининг бош муддаоси бўлган ана шу концептуал вазифани қўйган бўлиши ҳақиқатга яқиндир. Ўша даврдаги тарихий вазият, ижтимоий шароит ҳам шуни тақозо этганини таъкидлаш керак.

Муаллиф “Жомеъ ул-хутут”ни ёзар экан, нафақат Шарқ халқлари ёзув маданияти, балки Европа халқлари ёзуви ҳақида ҳам муҳим маълумотларни тўплайди. Асардаги бундай маълумотлар Исҳоқхон Ибратнинг наинки фидойи маърифатпарвар, қомусий билимга эга олим эканини тасдиқлаши жиҳатидан ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Мана, асарда келтирилган қадимги Европа ёзувига оид маълумотлар ва ёзув намунаси:

Қ А Д И М Г И Е В Р О П А Ё З У В И

Олим “Жомеъ ул-хутут”да ўзи танлаган услубга қатъий амал қилади. Европа ёзуви шаклини келтирар экан, унинг араб имлосидаги табдил вариантини бериши бу фикрни тасдиқлайди. Шу боисдан ҳам “Жомеъ ул-хутут” асарини жаҳон халқлари ёзувлари ҳақида маълумот берувчи муҳим манба дейиш мумкин.

Шу билан бирга муаллиф ушбу асарида араб ёзувлари тарихи, уларнинг ривожланиш эволюциясига ҳам алоҳида тўхталади. У ўз текширишлари натижасида қуйидаги хулосага келади: араб ёзувлари набати халқи ёзувларидан келиб чиққан бўлиб, VII асрдан бошлаб икки шаклда — кўфий ва насх ёзувлари шаклида ривожланган. Кўфий ва насх ёзувлари асосида нисбатан содда бўлган “сулс” ёзуви яратилди. Бу ҳақда муаллиф қуйидагиларни ёзади: “Хатти даврондан сурёний чикоруб, сурёнийдан кўфий чикоруб, кўфийдан сулсни, сулсдан таълиқни, сулс ила таълиқдан настаълиқ китоб хатимиздурки, 900-нчи ҳижрийда Эрон шаҳри Табриз деган балдада Хўжа Мир Али Табризий чиқарганлар. Насх ила таълиқдан мураккаб учун настаълиқ исм қўйганлар. Бу хат Арабистонда жорий эмас. Ҳиндистон ва Бухоро, Туркистон, Фарғона, Кошғар аҳли ислом ораларида жорийдур. Бунга сабаб бу мулкларга Эрон подшолари(нинг) ихтилоти бўлуб, Бухоро бўлақларни олиб, ул вақтларда жорий қилинган экан”.

Бу каби фикр ва тўхтамлар Исҳоқхон Ибратнинг жиддий манбашунослик изланиши олиб борганини кўрсатади. Муаллиф хат турларининг аҳамиятини ёритиб, Туркистонда насх ва таълиқнинг махсус котиби бўлмаганлигини алоҳида таъкидлаб ўтади. Бу ҳолатни Ибрат халқнинг илмсизлигидан, илмга интилмаслигидан, деб баҳолайди. Бошқа мамлакатларда, жумладан, Эрон ва Ҳиндистонда котиб кўплигини кўп ўринларда айтиб ўтади. Бу фан тараққиётининг муҳим омили эканлигини таъкидлайди. Зеро, котиблар илм боқийлигини таъминлайди, яъни улар чиройли ҳуснихатлари билан кишилар маънавиятини бойитадиган китобларни кўчириб, бу асарларнинг келажак авлод учун маънавий ёдгорлик бўлишига муносиб ҳиссаларини қўшади.

Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти намояндаларининг саъй-ҳаракати билан бу даврда илм-фан, маориф ва маданият бирмунча ривожланди. Исҳоқхон Ибрат бунинг тасдиғи сифатида “Жомеъ ул-хутут”да қуйидагиларни алоҳида эътироф этиб ўтади: “...Асримиз маданияти бор эди... Чунончи, оташ – ароба, телеграм, телефон, электр фонарлар – неча хил учадурган айруфлан, граммофон, фотограф, литограф, тифограф, анвойи машиналар, автомобил, велосифид, тилсиз телеграм неча-неча ашёи жадида, анвойи адидалар ҳаммаси мавжуд эди...”

Ўз мамлакатдошларини, айниқса, ёш авлодни рус ва Европа тилларини ўрганишга даъват этиш унинг мазкур “Жомеъ ул-хутут” асарида алоҳида ўрин эгаллайди. Исроҳон ўз салафлари — маърифатпарвар шоирлар, олимлар анъаналарини давом эттириб, Россиянинг Ўрта Осиёга қарши олиб бораётган босқинчилик сиёсатини қаттиқ қоралайди. Жамият ҳаётига кириб келаётган илм-фан ва маданиятни, ўқув-тарбия тизимидаги илғор методларни, айниқса, Исмоилбек Гаспрали томонидан асосланган “усули савтия” методини ҳаётга татбиқ этишга интилади. Исроҳон асарни ёзишдан асл муддаосини куйидагича баён этади: “...Бу намуналардан муддао буки, ҳар асрда бир олам табодул бўлиб, аср ўзгариб, олам, одам, ашёлар — ҳамма нарса табодул бўлмоғи бизга бир сархатдур. Бунга қараб ибрат олиб иш тутмак даркор. Аввали ҳолимиз ул, эмди бул, олам юриши шул. Бинобарин, тажиди аҳвол ва атвор ибрат бўлур экан. Шу ўттиз йил(га) бир назар қарасак, кўб фарқлар бор”.

Исроҳон Ибрат замондошларининг илмли, маданиятли бўлишини чин дилдан иштайди. Миллат ёшларини тараққийдан орқада қолмасликка ундайди. Муаллифнинг куйидаги сўзлари бунинг яққол тасдиғидир: “Маданият хотирага ўхшаган янги таомил, янги сўз, янги хат жорий бўлиб, эски нимарсалар, диний ишлар, бўлаклари ҳаммаси билкул қолиб, янги юриб кетар эканлар... Уйингизда ҳозир турубдур аён... чунончи: чироқ қолди — лампа (чиқди), чакмоқ қолди — гурурд (чиқди)... чойжўш қолди — чойнак (чиқди), қумғон қолди — самовар (чиқди) ва ҳоказо янги нимарсалар кўб жорий бўлиб қолган”.

Исроҳон Ибрат ўзи яшаб турган замонда илм ва фан, маориф ва маданият ривожига эътибор кучайганини мазкур асари “Жомеъ ул-хутут”да зўр мамнуният билан қайд этади. У бундай ривожланишни ўлкага илғор маданият ва фаннинг кириб келишида, деб тушунди.

“Шубҳасиз, Исроҳон Ибратнинг XX аср бошларида олиб борган илмий фаолияти унинг салоҳиятли манбашунос олим эканлигидан далолат беради. Исроҳон маданиятимиз тараққиёти тарихида ҳуснихатни мукамал эгаллаган хаттот сифатида ҳам катта шухрат қозонди. Бу ҳол унинг “Санъати Ибрат, қалами Мирражаб Бандий” ва “Жомеъ ул-хутут” асарларида ҳам яққол кўзга ташланади. Унинг замондоши Иброҳим Давроннинг тасдиқлашича, Исроҳон зўр хаттот, ҳуснихатни мукамал эгаллаган каллиграфдир, у бу соҳада яратган “шоён бир санъати (асари)” учун 1907 йили губернаторлик эътирофига сазовор бўлган.

Иброҳим Даврон бу ҳақда куйидагиларни ёзади: “У (Исроҳон тўра) ҳам хаттоти аъзамдур. Чунки мусулмонча хат ёзмадан ўн етти навъ ёзув бирла қалам юргузурлар. Бу осори қаламия ва ақлиясидан намунаи зот, демакки, шоён бир санъати ўтган йил, 1907 йилда жаноби Туркистон гинирол-губирнаторига тақдим қилиниб, шойисталиқига иккинчи даража почётной халат (почётный халат) олган эдилар”.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, кўплаб Шарқ ва Ғарб олимларининг илмий асарлари билан танишган Исроҳон Ибрат билим даражасининг анча кенглиги билан ҳам замондош шоирлар ва олимлардан алоҳида ажралиб туради. Шу боисдан, у ёзган асарлар чуқур илмий асосга эга. Улардан муаллифнинг тафаккури теран ва кенг қамровли эканлиги, юқори илмий салоҳияти сезилиб туради.

“Жомеъ ул-хутут” асари, биринчидан, Исроҳон Ибратнинг жаҳон халқлари ёзуви тарихи соҳасида қанчалик чуқур илмга эга эканлигидан далолат берса, иккинчидан, ёзув маданияти тарихи ҳақидаги ўша даврдаги мавжуд илмий ютуқларни ўзида мужассам этган асардир. Мазкур асарнинг нашр этилиши ўзбек матбаачилиги, маданияти тарихида, ёзувлар тарихини ўрганишда ва фан соҳасида катта аҳамиятга эга воқелик бўлди. Бу асар мусулмон халқлари ёзувлари, умуман, жаҳон халқлари ёзувлари тарихини ёритиб берувчи мукамал палеографик тадқиқот эканлиги боис илмий қимматини йўқотмайди.

REFERENCES

- 1.Истиқлол қаҳрамонлари. Исроҳон Ибрат. Танланган асарлар. — Т.: Маънавият, 2005. — Б. 5.
- 2.Исроҳон Ибрат. Жомеъ ул-хутут. — Наманган: Матбааи Исроҳия, 1912. — Б. 106.
- 3.Истиқлол қаҳрамонлари. Исроҳон Ибрат. Танланган асарлар. — Т.: Маънавият, 2005. — Б. 21.
- 4.Исроҳон Ибрат. Жомеъ ул-хутут. — Наманган: Матбааи Исроҳия, 1912. — Б. 74